

# Bijlokekaai, Bijloke Hospitaalsite; heraanleg binnenterreinen (O-VI)

Gunter Stoops

OVERDRUK UIT:

*Kroniek Archaeologia Mediaevalis*, Brussel, 2016, nr. 39, p. 118-122.



## Bijlokekaai, Bijloke Hospitaalsite; heraanleg binnenterreinen (O-VI)

GUNTER STOOPS

Half Augustus 2015 begon men met de heraanleg van de binnenarealen op de Bijloke site (kad. Gent, afd. 6, sectie F, percelen 637s en 646c) (LALEMAN, 2014). Dit werd archeologisch opgevolgd door Stadsarcheologie Gent, vergunning 2014/554. Jurgen De Waegemaeker, landschapsarchitect bij de Groendienst Stad Gent zorgde voor het ontwerp, firma Hertens Wegenwerken NV zorgde voor de uitvoering. Het uiteindelijke concept wordt gedragen door alle op de site gevestigde actoren en heeft de bedoeling de groene binnenruimte te structureren en te herwaarderen maar toch een polyvalent gebruik ervan mogelijk te maken. Hiervoor worden er in het grasveld voor de ziekenzaal, “het evenementenplein” berijdbare stroken voorzien die met grasdallen verstevigd zijn. Het afgraven (slechts 50 cm) werd archeologisch opgevolgd. Enkele fragmenten los botmateriaal bevestigen het kerkhof, maar de bijzettingen zelf zitten dieper. Er werden alleen recente afvoeren en leidingen waargenomen.

De zone voor de inkom van de huidige concertzaal (de middeleeuwse ziekenzaal en kapel) werd ook van een nieuwe afwerking voorzien met ingewerkte monument-verlichting in de vorm van opwaartse stralers. Door het feit dat de dorpels van ziekenzaal en kapel relatief laag liggen ten opzichte van het terrein errond moest men hier voor de opbouw van het nieuwe pad, dat iets lager komt te liggen dan voorheen, tot 90 cm diep afgraven (tot ca. 7,00 T.A.W.). Omdat men op die diepte meer dan recente verstoringen kan verwachten werd de zone vlakdekkend opgegraven.

Over een 6 m brede strook werd voor de westgevel gegraven, ca. 42 m lang. Een bundel leidingen liep op ca. 5 m evenwijdig met de gevel en ook vlak tegen de gevel zorgde een recente afvoerbuis voor een verstoring. Bovendien werd de tussenliggende 4,5 m op enkele plaatsen door dwarse leidingen verstoord.



Fig. 1: De grafkelder voor de kapelingang. Voor het bijwerken of dichtmaken van de ingang op de hoek vooraan werden vervangen gevelornamenten gebruikt. (Stad Gent, De Zwarte Doos, Stadsarcheologie).

De archeologisch interessante sporen bestonden uit een baksteenconstructie, waarschijnlijk een grote grafkelder, en bijzettingen verspreid over heel de vrij gelegde zone. Een negental kleinere ronde tot ovale verstoringen, waarvan de vulling bestond uit schilfers Doornikse kalksteen en fragmenten daklei bevonden zich op ongeveer 1,5 m langsheen de gevel en zijn chronologisch jonger dan de bijzettingen. Vermoedelijk zijn dit de paalgoten van een houten stelling die in 1852 geplaatst werd om aan de ziekenhuis- en kapelgevel te werken. De geïsoleerde architecturale stukken Doornikse steen werden ver-

vangen door nieuwe koppies. Waarschijnlijk lag de grond vol met werkafval toen de stellingpalen uitgetrokken werden.

De bakstenen constructie S4 bevindt zich tegen de ziekenzaalgevel en deels ook voor de kapel en is opgebouwd in bakstenen (23,5/24,5 cm x 11,5 cm x 5 cm) met hier en daar en vooral in de noordwesthoek herbruikte Doornikse kalksteen. Dit baksteenformaat vinden we ook terug in de tweede helft 17de-eeuwse uitbreidingen van de abdijgebouwen. De volledige lengte bedraagt 8,5 m en de breedte ca. 3,4 m. Binnenwerks geeft dat een ruimte van 3,0 m bij 7,76 m. Het geheel was in de lengte overwelft met een tongewelf, behalve de ingangspartij in het noorden. Waarschijnlijk was deze opening met een platte steen afgedekt. Het is deze hoek waar het metselwerk onregelmatig is en er herbruikte Doornikse Steen in verwerkt zit. De hele oostzijde van het gewelf was doorbroken door recentere ingrepen en de ruimte was met puin opgevuld. Binnenin werd heel plaatselijk aan de zuidwand naar de aanlegdiepte gepeild, maar dit moest wegens water en stabiliteitsproblemen gestopt worden op 1,80 m van de bovenkant van de kelder. Er werd geen bodem bereikt en nog geen sporen van bijzettingen aangetroffen. Wel kon aan de buitenzijde van de grafkelder de aanlegkuil geduid worden, weliswaar regelmatig door latere begravingen doorsneden.

Alle andere sporen betreffen bijzettingen. Duidelijk kon een zone van 2,5 m tot 3 m tegen de gevel afgelijnd worden waarin herhaaldelijk begraven was. Vanaf 4 à 4,5 m begon een gelijkaardige zone die echter door de leidingenbundel verstoord was. Deze zones tekenden zich af tegen het eerder gelige zand en enkele ophogingslenzen die als een vrij gave niet-verstoorde zone geïnterpreteerd kunnen worden. Mogelijk heeft hier een pad gelegen dat naar de toegangen leidde en is dat de reden waarom hier bijna niet begraven werd. Binnen de zones met bijzettingen konden enkel de laatste kuilen individueel aangekrast worden. Alle botmateriaal was bijzonder broos en kon nooit heel gerecupereerd worden. Ook de zware botten fragmenteerden bij het vrijleggen. Zoals reeds eerder vermeld werden dan ook enkel de skeletten gedocumenteerd die voor de nieuwe aanleg van het circulatiepad naar de concertzaal moesten wijken.

Algemeen kan gesteld worden dat de meeste bijzettingen zich waarschijnlijk nog dieper in het kerkhofpakket bevinden. Enkel de hoger gelegen bijzettingen werden gedocumenteerd. Bij start van de werken lag het looppniveau (een opgevoerde grindlaag) op 7,70 T.A.W. in het noorden (toegangsdorpel tot ziekenzaal op 7,63 T.A.W.) en liep licht op tot 7,90 T.A.W. in het zuiden (toegangsdorpel kapel op 7,77 T.A.W.) van de op te graven zone. Bij het machinaal afgraven naar archeologisch niveau werden tussen de nutsleidingen enkele onverwacht hoge bijzettingen geraakt en verder niet gedocumenteerd. De hoogst waargenomen bijzetting bevond zich in naar het zuidoende van het vlak, voor de Pauli-vleugel en dit op 7,23 T.A.W., dit is slechts iets meer dan een halve meter onder de dorpelhoogte van de kapel. Deze bovenzone was verder sterk verstoord door nutsleidingen en de eind 20ste eeuwse werkzaamheden bij de reconversie van ziekenzaal naar concertzaal.

Van de negentien bijzettingen die gedocumenteerd werden waren er onrechtstreekse aanwijzingen voor 8 kistbegravingen. De elf andere lagen in groepen samen in kuilen. Op twee kistbegravingen na lagen alle individuen met de voeten naar het oosten. Mogelijk was de kist zo eenvoudig dat er uitwendig geen verschil tussen hoofd- en voeteneind was, en gebeurde dit per ongeluk. Ondanks dat er in kuil S40 minstens 8 personen in de volle grond gelegd werden, kan men toch van enige zorg spreken; de ruglig – één individu op de zij - en de oriëntatie werden gerespecteerd. Bij de drie doden in kuil S49 werden zelfs fragmenten Doornikse steen aan het hoofdeinde gelegd.

De anonimiteit en het feit dat we alle achtergrondgegevens van de gedocumenteerde skeletten

missen, naar alle waarschijnlijkheid betreft het eerder sukkelaars, samen met het gegeven dat er over een periode van 6 eeuwen begraven is en er geen nauwkeuriger datering mogelijk is, behalve via C14, maakt dat er enkel enkele algemene conclusies getrokken kunnen worden. Ook de broze en gefragmenteerde staat van het botmateriaal laat geen grondig onderzoek van ziektebeelden toe.

Voor de ziekenzaal lag het kerkhof en er werd tot tegen de gevel van de ziekenzaal en kapel begraven. Uit archivalia en waarnemingen is geweten dat er zich in de kapel en ziekenzaal ook enkele bijzettingen bevonden, o.a. die van de stichters. Volgens het baksteenformaat moeten we de grafkelder voor de kapel eerder eind 16de - 17de eeuw plaatsen. De oude abdijkerk was tweede helft 16de eeuw vernield tijdens de Beeldenstormen en het noordelijk deel van oostvleugel van de abdij werd omgebouwd tot nieuwe abdijkerk (Stoops 2007). In die periode deed de hospitaalkapel tijdelijk dienst als bidplaats voor de cistersiënzerinnen en dit ging gepaard met enkele wijzigingen waarbij hetzelfde baksteenformaat gebruikt werd. Mogelijk zijn zij ook de opdrachtgevers voor deze grafkelder en werd die tijdens het gebruik van de hospitaalkapel als bidplaats voor het bijzetten van overleden cistersiënzerinnen gebruikt.

Naast de grafkelder komen zowel bijzettingen in een kist als in volle grond voor. Met uitzondering van enkele individuele kuilen werden bij de meeste begravingen meerdere kisten of individuen zonder kist samen in één kuil gelegd. Dit heeft waarschijnlijk met het hoge sterftcijfer te maken, of met sterftepieken tijdens een epidemie. Toch werd er telkens een minimale zorg aan de doden besteed en werden enkele basisgebruiken niet overhaast verlaten. Zo liggen alle individuen op de rug (of lichtjes op de zij) en met de voeten naar het oosten, op twee kistbegravingen na, waarbij toeval kan ingeroepen worden. Bij de kistbegravingen zijn de armen meestal op het bekken gekruist gelegd. Tenslotte bewijzen de drie aan het hoofdeinde bijgelegde stenen dat er aan het begraven aandacht besteed werd.

In het vlak ten noorden van de baksteenconstructie konden vijf kuilen aangekrast worden die vermoedelijk de meest recente bijzettingen verraden (S1, S2, S3, S22 en S24). Telkens werd er nagekeken of de eerste 10 tot 20 cm onder het vlak op ca. 7,00 T.A.W. al skeletresten bevatten. Indien dit het geval was werd het hele individu vrijgelegd en gedocumenteerd. Enkel S1 en S2 bevatten een bijzetting op dit niveau; respectievelijk op 6,98 T.A.W. en op 6,83 T.A.W. S1 betreft een bijzetting waarvan de onderbenen door een recente regenwaterafvoer langsheen de westgevel verstoord zijn. Het individu lag op de rug, hoofd in het westen kijkend naar het oosten, en met de armen gekruist op het bekken (rechter onderarm moet bij het machinaal aanleggen van het vlak zijn zoekgeraakt). Enkele spijkers doen vermoeden dat het hier om een

kistbegraving gaat. S2 lag met de voeten in het westen. Het hoofd was door de aanleg van de regenafvoer verdwenen. De armen waren gekruist op het bekken, links op rechts en de benen gestrekt. Ook hier verraden houding (het verschoven rechter onderbeen) en enkele verroeste spijkers een kistbegraving.



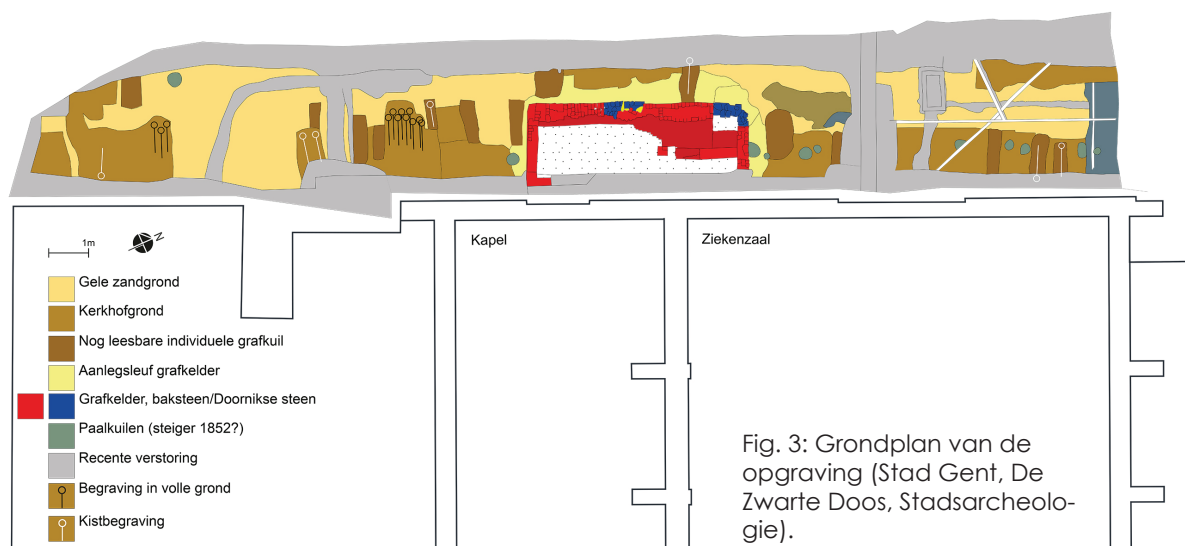
Fig. 2: Bijzetting van drie individuen met een steen aan het hoofd. (Stad Gent, De Zwarte Doos, Stadsarcheologie).

Spoor S29 op 6,98 T.A.W. bevatte ook een oost-west georiënteerde kistbegruving waarvan alles boven het bekken door een leidingenbundel verstoord was. Ook hier lagen de armen waarschijnlijk gekruist op het bekken en waren de benen gestrekt. De tenen waren teruggeval- len op de voet. Deze bijzetting gaat door de vulling van de aanleg sleuf voor de grafkelder S4, en is dus jonger.

Ook de zone ten zuiden van de bakstenen kelderconstructie, langsheen de kapelgevel en in dezelfde lijn verder naar het zuiden, ter hoogte van de vleugel van het Anatomisch Instituut van architect Adolphe Pauli, werd intensief als kerkhof gebruikt. Een onderbreking van ca. 4,5 m duidt mogelijk een pad aan evenwijdig met de zuidkant van de kapel. In de zone rond de zuid- westhoek van de kapel werden in elke kuil meerdere individuen teruggevonden. Skelet S35, een begraving in volle grond, lag lichtjes gedraaid op de rechterzij. Onder dit skelet werden bij het weghalen skeletresten van een dieperliggend opgemerkt, maar dit werd terug toegedekt en niet opgegraven. Wel werden de onderbenen van S35 doorsneden door de bijzettingen S41 en S56. Deze beide skeletten, eveneens met de voeten naar het oosten, lagen vermoedelijk in één of twee kisten, ze werden in ieder geval gelijktijdig begraven, en S41 lag net boven S56. De rechterzijden van de bovenlichamen werden gesneden door een bijzetting S57, die ook de kuil S40 deels verstoorde waar in volle grond minstens acht individuen lagen, allen op de rug of op de zij met de voeten naar het oosten. De zeven bovenste werden gedocumenteerd, S60 tot S66, waarvan twee niet werden gerecupereerd wegens het te broze botmateriaal. Nog minstens één individu lag dieper. Het geheel werd terug met zand afgedekt. De skeletten lagen allen met de armen gestrekt op of naast het lichaam. Ook de benen lagen gestrekt, maar hier en daar wel met een lichte knik in de knieën. Skelet S64 lag op de linker zij. Dit skelet vertoonde op linker knie en onderbeen sporen van ziekte.

Kuil S44 die afgelijnd kon worden bevatte minstens 4 kistbegruvingen, telkens twee op elkaar, naast elkaar geplaatst. De bovenste werden gedocumenteerd. Beide liggen op de rug met de voeten naar het oosten, de benen gestrekt en de armen gekruist op het bekken (S59) of linker- arm op bekken en rechter naast het lichaam (S58). De onderbenen van deze bijzettingen zijn door de constructie van de recente waterafvoer verstoord (S43).

Opschuivend naar het zuiden, voorbij de strook zonder bijzettingen werd weer een grote zone afgelijnd waarbinnen de hoogste bijzettingen gedocumenteerd en opgeruimd werden. In deze zone werd ook het hoogst aangetroffen skelet (7,23 T.A.W.), vermoedelijk een kind, door de



graafmachine geraakt. Dit skelet was hierdoor zo verstoord dat het niet verder onderzocht werd. Een groep van drie skeletten in volle grond lagen samen in een kuil, op de rug, voeten naar het oosten, ledematen ongeveer gestrekt. Twee volwassenen onderaan (S53 op 7,04 T.A.W., S55 op 6,98 T.A.W.) en midden erop een kleiner skelet (S54 op 7,01 T.A.W.). Delen van de heup en onderbenen werden bij het vinden door de graafmachine verstoord. Bijzonder aan deze bijzetting zijn de drie stukken Doornikse steen die aan het hoofdeinde bijgelegd waren. Tenslotte werd nog een kistbegrafing, S52 op 7,10 T.A.W., gedocumenteerd die met de voeten naar het westen lag en de armen naast het lichaam.

Kort voor 1204 stichtte de familie uten Hove naast de Sint-Michielskerk een godshuis. In 1228 verhuisde het godshuis naar de Bijloke. De grote ziekenzaal, nu concertzaal, dateerd uit het midden van de 13de eeuw (kapdatum dakhout: 1251-1255), en de kapel werd er kort nadien tegenaan gebouwd (kapdatum dakhout: 1264-1265). Zieken, armen en behoeftigen werden er door cisterciënzerinnen verzorgd, tot ze genazen of tot ze stierven. Vele sukkelaars zullen hier hun laatste uren doorgebracht hebben. Het is dan ook niet onlogisch dat bij het Mariahospitaal een kerkhof hoorde. Deze begraafplaats strekte zich uit op het open terrein voor het Hospitaal, langs de toegangsweg. Op de 16de en 17de eeuwse cartografie is deze ruimte als grasveld ingevuld, in de 18de eeuw (P.J. Benthuyts, 1723) staan er wat bomen op het westelijke deel. Hierop is in het grasveld voor de ziekenzaal een calvarie te zien die ook op het plan van E. Van Beneden uit 1779 staat en op dat van Maximiliaan Reynax uit 1696. Een andere aanwijzing voor het gebruik van deze zone als kerkhof is de vermelding “KERCHOF” met erboven een doodshoofd in licht reliëf op de plint in Doornikse steen aan de noordwesthoek van de 17de-eeuwse uitbreidingen van de abdij. We mogen ervan uitgaan dat hier van midden 13de tot eind 18de eeuw begraven werd. Waarschijnlijk een gewoon grasveld met geen speciale aanduiding van wie er waar begraven werd. Voor de kapel werd in de late middeleeuwen wel een grafkelder gebouwd en de zone naast deze kelder werd intensief gebruikt. De lineaire weinig verstoorde zones, evenwijdig met de westgevel en haaks erop net voorbij de kapel geven een logische inplanting van de circulatiepaden aan (ook aangegeven bij P.J. Benthuyts). De hier gedocumenteerde begravingen kaderen in een Christelijke traditie wat zich uit in de oost-west oriëntatie en de afwezigheid van bijgiften.

## **Bibliografie**

- LALEMAN M.C., 2014, *Ontdek de Bijloke Gent, geschiedenis, architectuur, cultuur*, Gent, Academia Press.
- STOOPS G., 2007, *De bijloke:abdijkerk I*, Erfgoedmemo 29, Gentse Vereniging voor Stadsarcheologie, Gent.